

EDEBİYAT VE DİLİN TOPLUM ANALİZİNDE KULLANILIŞI: Kemal Karpat'ın *Edebiyat ve Toplum* Adlı Eseri Üzerine

Mesut ÇETİNTAŞ*

Türk kültür ve bilim hayatında öncü rolü üstlenen bilim ve kültür insanlarımız öncelikle araştırma ve yayın aşamasında yöntem oluşturma açısından belirgin derecede öne çıkarlar. Araştırma yöntemi oluşturma ve üslup sahibi olma, öncü bilim ve kültür adamlarının belirgin vasıflarındandır. Prof. Dr. Kemal Karpat da kendi öncülleri veya çağdaşları olan Zeki Velidî Togan, Fuat Köprülü, Ömer Lütfi Barkan, Sabri Ülgener, Halil İnalçık, İlber Ortaylı ve diğerleri gibi bilimsel araştırma alanında kendi yöntemlerini oluşturan bilim adamlarımızdan biridir.

Karpat, bu çizgiyi takip eden bir tarihçi olarak üzerinde çalışmalar yaptığı alanın bilgi kaynakları arasına edebiyatı da koymakta bir beis görmemektedir. Bu isimlerin başında verdiğimiz Zeki Velidî Togan *Tarihte Usul* adlı eserinde tarih biliminin kaynakları arasında edebî metinlere, özellikle toplumların tarihî belleklerinin izinin sürülebildiği sözlü edebiyat ürünlerine, destanlara önemle vurgu yapmaktadır. (Togan 1981: 40 vd.) Prof. Karpat, *Dağı Delen Irmak* adlı nehir söyleşi tarzındaki kitabında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesindeki hocalarından Ömer Lütfi Barkan'ın iktisat tarihi alanında benzer bir bilimsel tavır sergilediğini ve farklı disiplinler içinde değerlendirilecek kaynakları Osmanlı tarihini yorumlamakta kullandığını, dile getirir. Aynı yönde bir yaklaşımı da iktisat tarihçisi Prof. Dr. Sabri Ülgener ortaya koymuştur. Prof. Ülgener bu çizgide *İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri* (1951); *Millî Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme* (1962), *Zihniyet ve Din* (1981); *Zihniyet, Aydınlar ve İzmler* (1983) gibi birkaç eseriyle edebî metinlerin, toplumu anlama ve analiz etmede kullanılacak önemli kaynaklardan biri olduğunu göstermiştir.

Karpat, *Edebiyat ve Toplum* adlı eserinin ön sözünde Harvard Üniversitesinin Türkiye'nin siyasi ve sosyal durumu ile ilgili bir konferans isteği üzerine, "Türk edebiyatının sosyal konuları ve olayları nasıl gördüğünü ve nasıl ele aldığını" anlatacak bir çalışma hazırladığını belirtir. Söz konusu çalışmayı ders verdiği

* Türk Dil Kurumu Uzmanı

ODTÜ’de meslektaşları ile tartıştığında “*edebiyat eğlence için yazılan veya iç duygularını dökmek isteyenlerin başvurdukları bir araçtır; sosyal konularla ilgisi yoktur*” yanıtını aldığını ancak bunu kabullenmediğini ifade eder. Diğer taraftan da “*edebiyatçıların bizim alanımıza tecavüz ettin*” diye itiraz edebilecekleri, meslektaşları tarafından dillendirilir. Bütün bu karşı çıkışlara rağmen bildirisini tamamlayan Prof. Karpat, adı geçen üniversitede sunumunu yapar. Bilim dünyasında büyük ilgi çeken bu çalışma *Middle East Journal* adlı süreli yayında yayımlanır. Prof. Karpat nehir söyleşi tarzındaki *Dağı Delen Irmak* adlı kitabında bu çalışmanın iki makale hâlinde yayımlandığını belirtir. Aynı çalışma daha sonra Yaşar Nabi Nayır tarafından Varlık Yayınları içinde yayımlanır (Karpat 2008: 340)

Söz konusu bildirinin çıkış noktasını oluşturduğu *Osmanlı’dan Günümüze Edebiyat ve Toplum* adını taşıyan eserinde Prof. Karpat, edebiyatın içinde yeşerdiği toplumu yorumlamada, sosyolojik bir kaynak olarak kullanılabileceğini ortaya koymuştur. Söz konusu eser, konunun çok geniş olarak değerlendirildiği bir *Önsöz* ile başlar. *Edebiyat ve Toplum* adlı bu eser bir giriş niteliği taşıyan *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular* ile *Çağdaş Türk Edebiyatı; Türk Sosyal Edebiyatının Gelişimi, Sosyal Ortam ve Edebiyat: Ömer Seyfettin’in Edebî Eserlerinde Jön Türk (1908-1918) Yansıması; Ahmet Mithat, Çehov ve Orta Sınıf Edebiyatı; Ulus Arayışı İçinde Bir Dil: Ulus Devletle Türkçe* adlarını taşıyan 6 bölümden oluşmaktadır.

Eserin Giriş başlığını taşıyan ilk bölümü, *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular* adlı bölümü 1959 yılında Harvard Üniversitesinde sunulan ve 1960 yılında *Middle East Journal*’da “Social Themes in Contemporary Turkish Literature” ismiyle iki bölüm hâlinde yayımlanan çalışmaya dayanmaktadır. *Çağdaş Türk Edebiyatı* başlığını taşıyan bölüm ise ilk kez “Contemporary Turkish Literature” ismiyle *Literary Review* adlı süreli yayında 1960 yılında yayımlanmıştır. *Türk Sosyal Edebiyatının Gelişimi* başlığını taşıyan bölüm ise 19-21 Mayıs 1976’da Princeton Üniversitesinde düzenlenen “Ortadoğu Edebiyatları” konulu konferansta sunulmuştur. Eserin, *Sosyal Ortam ve Edebiyat: Ömer Seyfeddin’in (1884-1920) Edebî Eserlerinde Jön Türk Döneminin (1908-1918) Yansıması* adlı bölümü ise “Social Environment and Literature: The Young Turks Era in the Literary Works of Omer Seyfeddin” başlığı ile “Bernard Lewis Onuruna Makaleler” bölümü altında *Islamic World* adlı süreli yayında 1989 yılında yayımlanmıştır. *Ahmet Mithat, Çehov ve Orta Sınıf Edebiyatı* adını taşıyan bölüm ise daha önce 16.12.2007 tarihinde *Taraf* gazetesinde yayımlanmıştır. Eserin son bölümü olan *Ulus Arayışı İçinde Bir Dil: Ulus-Devlette Türkçe* başlığını taşıyan bölüm ise “A Language in Search of a Nation” ismiyle 1984 yılı içinde Aldo Scoaglione’nin editörlüğünü yaptığı *The Emergence of National Languages* adlı kitabın içinde yayımlanmıştır.

Toplumları birbirinden ayıran özelliklerin, onları bilimsel açıdan değerlendirme ve anlamada kullanılacak unsurlar olduğu sosyal bilimciler tarafından kabul edilir. Karpat da doğum yeri olan Romanya’nın Dobruca bölgesindeki Türk grubunun 500 yıl çoğunluk olarak bu bölgede yaşadktan sonra, 1878 Osmanlı-Rus Savaşı ardından Romen idaresi altında azınlık durumuna düşüşü ile söz konusu özelliklerini koruyarak varlığını devam ettirdiğini ileri sürer: “*Okulsuz, camileri yıkılmış, mezarlıkların*

tarlaya dönüştürüldüğü, liderlerden yoksun Türk toplumu, ancak aile düzeni, âdetleri, dilleri ve dinlerinin biçimlendirdiği bir kimlikle farklı kültürel kimliklerini koruyabiliyorlardı. Bu kimliği koruyan ve devamını sağlayan diğer bir kaynak bilhassa kış aylarında evlerimizde anlatılan destanlar, hikâyeler ve hep birlikte söylenen şarkılardı.

Destanlar, şarkılar bilinçli olarak, kimlik korumak için söylenmezse de sonuçta Türkleri diğerlerinden yani Hıristiyanlardan ayıran bir farklılıktı.” (Karpat 2009/ II: 9) Karpat eğitimine böylesine bir ortamda başlamış, içinde bulunduğu toplumu anlama ve bir Türk olduğunun bilincine varma yolunda edebî metinlerin önemini defalarca dile getirmiştir. *Kimlik ve İdeoloji* adlı eserinde de dilin milleti toprağa bağladığını ve kavmin tarif edilmesini sağlayarak çoğu zaman millî devletin ayırt edici özelliği olduğunu vurgular.

Eserin, ön sözünde Karpat edebî türlerden roman üzerinde ısrarla durmaktadır. Romanı belirli bir sosyal dönüşümün yanı sıra modern orta sınıfların edebî ürünü olarak görür. Sanayileşme ve pazar ekonomisinin verdiği güç ile beliren orta sınıfın 19. yüzyılda demokrasi ile iktidara da gelerek siyasi ve kültürel açıdan dönemine damgasını vurduğu kabul edilir. Benzer bir süreç, 19. yüzyılda pazar ekonomisinin Türkiye’ye girişi ve özel mülkiyetin hâkimiyeti ile bir orta sınıfın belirişine yol açmıştır. İstanbul, İzmir ve Selanik gibi şehirlerde beliren ve yerli tarım üreticisi ile dış sermaye arasında aracı olan bu sınıf tam anlamıyla bağımsız olarak da kabul edilmemektedir. Söz konusu bu grup Batı kültürünün ithalatçısı olarak görünüyordu. Devlet tarafından gerçekleştirilen ticaret, adliye vb. alanlardaki kurumsal reformlar da bu grubun dünya piyasalarına uyum sağlaması amacını taşımaktadır. Bu dönem sonunda İttihat ve Terakki iktidarı kendi millî orta sınıfını yaratmak için girişimlerde bulunmuştur.

Karpat’a göre ikinci ve önemli edebî tür olarak tiyatro Osmanlı devletinin son dönemince ortaya çıkmış ve millî kültürü, tarihî kimliği sinesinde barındırarak siyasi güç kazanma yollarını aramıştır. Bu arayış I. ve II. Meşrutiyet’in ve sonunda da Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle hedefine ulaşmıştır. Karpat bu noktada, modern Türk edebiyatının 19. yüzyılda belirişini bu sosyal gelişmelerle ilgili görmektedir: *“Toplumdaki köklü sosyal yapı değişiklikleri insanların ve toplumların düşüncelerini yakından etkilediği gibi yeni fikirler doğurarak insanların farklı ifade şekilleri aramalarına ve araçlar yaratmalarına yol açmaktadır. Edebiyat, bilhassa nesir, bu arayışların sonucudur.”* (Karpat 2009/II: 11)

Şiirin ve sözlü kültürün baskın olduğu bir toplum yapısından, sosyal değişiklikler sonucu okuyucu ve yazılı yayın sayısı itibarıyla düz yazının öne çıktığı bir dönem başlamıştır. 19. yüzyılın son yıllarında, başarılı olunamasa bile roman arayışlarını görmek mümkündür. Bu dönemde Balkanlar’da beliren bağımsızlık hareketlerine bir tepki olarak Osmanlı Devleti’ndeki Türk unsurunun da siyasi anlamda bilinçlendiği ve bunun bir göstergesi olarak yalın ve temiz bir Türkçe üzerine tartışmaların başladığının gözden kaçırılmaması gerekir. Prof. Karpat, bu dönemde Türkçenin yayıldığını ve halk dilinin toplumun ana iletişim aracı olduğunu ileri sürer. Ona göre

demokratikleşme, yani halk dilinin veya ona yakın olan gazete üslubunun hâkim duruma geçmesi ve halk arasında yaygınlaşması edebiyatı yeni isteklerin, özlemlerin ifade vasıtası yapmıştır.

Karpat, kitabının ön sözünde edebiyatın ilgili olduğu toplumun sorunları hakkında bilgi verdiğini dile getirerek, “*Fakat bu bilgi gerçekleri olduğu gibi yansıtmaktan çok yazarın olayları nasıl gördüğü ve yorumladığının ifadesidir.*” sonucuna ulaşır. Karpat aynı vurguyu birkaç kez yineler: “... edebiyatın toplum sorunlarına ışık tutan bir tür olduğunu anladım ve imkânlarım dâhilinde anlatmaya çalıştım. Edebiyat benim için her şeyden evvel bir sanattı ve yazar toplumunu ve olayları anlatırken olayları içselleştiriyor ve yazdıkları, söyledikleri hem kendisini ve hem toplumu anlatıyordu. Zannediyorum ki bir dereceye kadar bu yaklaşımı “sosyal” araştırmalarımın muhafaza edebildim. Tam objektif oldum ve tarihi gerçeğe uygun şekilde anlattım. Ve bu toplum benim ait olduğum Türk toplumuydu.” (Karpat 2009/II: 18)

Karpat bu yaklaşımıyla edebiyat eleştirmenlerini sanatın estetiğinin, edebiyatla toplum ilişkilerinin ne olduğunu, ne olması gerektiğini anlatan kimseler olarak görür. Edebiyat eleştirmenleri sayesinde tenkidin tanıtımdan çok farklı olduğunu anladığını ifade eden Karpat, sağlam bir edebî tenkit olmadan sağlam bir edebiyatın olamayacağını ileri sürer. Türk edebiyatı içinde de Nurullah Ataç gibi münekkitlerin bulunmasına rağmen gerçek anlamda bir edebiyat tenkit okulunun gelişmediğini dile getiren Karpat, Ataç’ı da modernist yönü ağır basan, toplumun kültürel tarihî birikimini bir yana bırakan bir eleştirmen olarak görür. Edebiyatın sosyal yapı ile çok yakın ilgisi olduğunu ileri süren Karpat, eserinin bu *Önsöz* adlı bölümünde Tanpınar, Kaplan, Enginün, Ataç gibi edebiyat eleştirmenleri ve edebiyat tarihçilerinin kitaplarında orta sınıf hakkında çok değerli ipuçları verdiklerini de dile getirir. (Karpat 2009/II: 27)

Karpat, Türk edebiyatının millî kimliğine kavuşma sürecinin 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmaya başladığını iddia eder. Modern ve millî sayılabilecek bu edebiyata “Osmanlı edebiyatı” denilememiştir: “*Artık edebiyat küçük bir kitlenin, yeni yöneticilerin hislerinin ifade aracı olmaktan çıkarak halkın, toplumun kimliğinin bir aynası haline gelmek yolunu tutmuştur. Hem de halkın dilini, gerçekçiliğini, hikâyelerini kendisine mal ederek. Bu Türk edebiyatının doğuşu Osmanlılığın resmî siyasi bir kimlik olarak devlet tarafından kabul edildiği bir döneme rastlamaktadır. Başka türlü ifade etmek gerekirse, devlet resmen Osmanlılaşırken edebiyat ve dili Türkleşmekteydi.*” (Karpat 2009/II: 26)

1870’ten sonra Türkçe yazılan kitapların sayısındaki artışa dikkat çeken Karpat, klasik Osmanlı döneminde hâkim olan edebiyatın şiirden oluşan divan edebiyatı olduğunu kabul eder. Buna karşılık halk edebiyatında düz yazı daha çok kullanılmaktadır. Karpat bu noktada bilim adamı tavrı ile şu soruyu sorar: “*Neden 19. yüzyılda nesir bu kadar önem kazanmış ve en fazla tercih edilen edebiyat türü hâline gelmiştir?*” Karpat bu soruya, Türk edebiyatında nesrin başlarda küçük hikâyeler şeklinde ortaya çıktığı, hatta roman olarak yayımlanan kitapların bile eğitim amacıyla kaleme alınan “uzun hikâye”ler olduğu şeklinde bir cevap verir. Ancak ona göre roman yüzyılımızın en önemli yazı türü olmasına rağmen Türkiye’de tam anlamıyla gelişmiş

ve yerleşmiş bir yazı türü değildir. Günümüz çağdaş Türk yazarları Adalet Ağaoğlu, Alev Alatlı, Orhan Pamuk, Ayşe Kulin ve Fatma K. Barbarosoğlu gibi yazarlar bizi Türk romanına götürecek bir yol çizmişlerse de Türk romanı henüz yazılmamıştır.

Karpat, eserinde Türk millî devletinin ortaya çıkışı ve edebiyata yansımaları ele alır. 18 ve 19. yüzyıllardan itibaren Fransız Devrimi'nden itibaren millî devletlerin ortaya çıktığı bir siyasi tarih olgusu olarak bütün sosyal bilimcilerce kabul edilir. Türkiye için de bu oluşum aynı dönem başlamış ve hâlen devam etmektedir. Karpat'a göre Osmanlı Devleti'nin vatandaşı, başka bir ifadeyle kişiyi esas alarak üniter devlet hâline gelmek için çabalaması onun bir bakıma "millîleşmesi" demektir. Söz konusu bu süreç içinde dil ön plana çıkarak Osmanlı Devleti'ni Türkleştirmektedir. Osmanlı Devleti'nin dili kuruluşundan çöküşüne kadar Türkçe olmuştur. Osmanlı edebiyatı olarak bilinen Divan edebiyatının dili de Arapça ve Farsça kelimelere ve terkiplere rağmen yine Türkçedir. Karpat 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızla gelişen Türkleşmenin ana aracı olarak edebiyatı görür.

Karpat yine bu dönüşümü *Kimlik ve İdeoloji* adlı diğer eserinde ele alır. Osmanlı Devleti'nde görülen uluslaşma ise Avrupa örneklerinden farklı bir yol izlemiştir. Bu topraklarda yaşayan ve kendilerini Osmanlı-Müslüman olarak kabul eden entelektüel elitler edebiyat, basın ve eğitim aracılığıyla ülkenin siyasal seçkinlerince otantik, tarihsel ve millî kimliği olarak ortaya çıkarılan kimliği, Türk kimliğine dönüştürmekte önemli bir rol oynamışlardır.

20. yüzyılın başlarından itibaren modern Türk edebiyatının doğuşuyla edebiyat dili olarak "düz yazı" hâkim duruma getirilmiştir. Karpat, "düz yazı"nın hâkim edebî ifade şekline girmesi, yani halkın konuştuğu dilin ve onun düşünce şeklinin edebiyata mal edilmesini başlı başına büyük bir devrim olarak kabul eder. Bu süreç içinde modern edebiyat, kişisel ifadeye imkân sağladığı için farklı sosyal kesimden gelen kimselerin ve çok farklı fikirlerin ortaya çıkmasına da fırsat sağlamıştır. Karpat'ın Türk edebiyatı üzerine gözlemlerine göre Cumhuriyet edebiyatının ilk dönemlerinde kısmen devletin desteklediği milliyetçilik ve geleneksel halkçılık özlemi ile bir "memleket edebiyatı" oluşmuş, bir başka ifadeyle "memleket" edebiyatın çerçevesi olmuştur. Karpat'a göre bu sosyal çevre ile ilişki yalnız sosyal bilinç, sosyal adalet söylemleriyle kurulmaz. Sosyal çevre ile ilişki insanın belirli bir topluma aidiyetiyle; o toplumun kültürünü, değerlerini ve ruhunu paylaşmakla olur. Toplumla bütünleşmeyi bir dereceye kadar edebiyat sağlar, bu da edebiyatın toplumla kaynaşmasına bağlıdır. (Karpat 2009/II: 37)

Toplumla kaynaşma örneği olarak köy insanının hayatını ve değişimini anlatan gecekondulu edebiyatı bu açıdan bakıldığında üzerinde durulması gereken bir olgudur. Burada önemli olan gecekonduda insanın değişimi, köylünün şehirleşmesi-modernleşmesi, eğitim ve meslek sayesinde sosyal, ekonomik ve entelektüel yükselişidir. Mesleksiz köylü yığınları sanayileşme ve kentleşme süreci içinde önce sanayi ve hizmet sektöründe meslek edinerek vasıflı insan statüsüne kavuşmuştur. Tarım sektöründen hizmet ve sanayi sektörüne bu geçişler insanımızın günlük yaşam alışkanlıkları ve eğlenme biçimlerinde büyük değişiklikler yapmıştır. Bu

süreç içinde gecekondular ile sosyal ve entelektüel bakımdan yükselen, şehirleşen köylü hem Türk siyasetini hem de edebiyatını derinden etkilemiştir. Karpat'a göre köyden şehre göç Türkiye'nin kültürel, siyasal, ekonomik ve duygusal hayatının ikiye bölünüşünü, köy/şehir ikiliğini büyük ölçüde azaltmış ve ülkenin her bakımdan bütünleşmesine gerçek anlamda millileşmesine bir başka ifadeyle yurdun kültürel bir bütün hâline girmesine yardım etmiştir. Bu büyük sosyal değişimin, gerçek anlamda kültürel, siyasal bütünleşmenin Türk edebiyatını da etkileyeceği ortadadır. Göç millî bütünleşmeyi sağladığı gibi gerçek büyük Türk romanına giden yolu da açmıştır. Çünkü romanın belirişinin temel etkeni olan güçlü bir orta sınıfın Türk toplumu içinde belirişini sağlayan süreç kendini göstermiştir. Karpat *Dağı Delen Irmak* adlı nehir söyleşi tarzındaki eserinde 1968 yılında ODTÜ'de ders verirken Mübeccel Kıray ile bu konu üzerine çalışma olanağı bulduğunu ifade eder. Söz konusu çalışmalar 1976 yılında *The Gecekondular: Rural Emigration in Urbanization* adıyla Amerika'da yayımlanmıştır. Söz konusu eser 2003 yılında Türkiye'de de *Toplumsal Dönüşüm: Kırsal Göç, Gecekondular ve Kentleşme* adı ile Türk okuyucusu ile buluşur.

Karpat'a *Dağı Delen Irmak* adlı söyleşi tarzı eserinde de Türk toplumundaki bu millileşmeyi ele alır. 1919-1950 yılları arası Türk toplumunda yaşanan millileşme, bütünleşme ile Anadolu halkının geleneksel manevi, ahlaki inanç ve değerleri memleketin ana kültürünün bir parçası hâline gelmiştir. Söz konusu eserinde *"İlk defa bu göçler sayesinde şehirler halk kültürünü de almaya, günlük yaşamında bunların etkisinde kalarak, daha bütünlüklü, daha ulusal bir yön kazanmaya başladı."* şeklindeki tezini dillendirir. (Karpat 2009/I: 395) Ona göre laikliğin "ilim" adına pozitivist (maddiyatçı) yönü uzun süre varlığını korumuştur. Demokrasi sayesinde inanç hürriyetinin demokratik hakların bir parçası hâline gelmesi bütünleşmenin ve millileşmenin ayrılmaz bir parçası olmuştur.

1950'li yıllardan sonra toplumsal yapımızda varlığını pekiştiren orta sınıflar genel olarak muhafazakârdılar ve yenilikleri tepki ile karşılarlar. Türkiye gibi ekonomik açıdan gelişmekte olan bir ülkede muhafazakâr kabul edilen toplum kesimleri eskinin özlemine çeken reaksiyonlara yakın olması kuşku ve tedirginlik yaratmaktadır. Eskiye duyulan bu özlem ile Anadolu'nun yok olan büyük aile hayatını, geleneklerini veya eski İstanbul hayatını idealleştiren yazıları sık sık edebiyatımızda görmek mümkündür. Artık günümüzde büyük şehirlerde yaşayan aristokratik kentli, yaşam biçimi açısından Avrupalılaştırmış uygulamaları sürdüren kendine mahsus bir kimliği olan, yüksek bilgi ve ince sanat sahibi bir grup vardır. Karpat'a göre Türkiye'nin ulaşmak istediği seviyeyi bu grup temsil etmektedir. Bu nedendir ki Türkiye'de istikrar ve ilerleme ile Türk edebiyatının daha ileri bir safhaya ulaşması devletçi kesim ile orta sınıf temsilcilerinin ortak noktalar üzerinde anlaşmalarına bağlıdır. Bu anlaşma siyasal anlamda demokrasiyi de yaşatacaktır.

Karpat, artık günümüzde kendini olanca varlığıyla hissettiren orta sınıfın, devletçi orta sınıfı kendi içinde erittiğine dikkati çeker. Ona göre yüzyıllardan beri birikmiş entelektüel, duygusal enerjinin serbest bir şekilde ortaya çıkması mümkün olmuştur. Bu gelişmeye paralel olarak inanç özgürlüğü siyasi yapımız içinde sağcı ve solcu

ideolojiler şeklinde ortaya çıktığı da gözlenmektedir. Karpat'ın iddiası bu noktada, söz konusu serbestiyet ifadesini geniş çapta edebiyatta bulmuş, edebiyata da daha millî, Türkiye'ye özel bir karakter kazandırmış ve dilde de bir dereceye kadar istikrar kazandırmıştır.

İşte bu sosyal ortam içinde bir edebî tür olarak roman varlığını sürdürebilir. Roman yazarı, anlattığı olayları zihninde yaşatabilecek, hem sosyolojik hem de psikolojik olarak anlayabilecek güçte olduğu zaman bu toplumsal olaylardan daha iyi sonuçlar çıkarabilmelidir. Karpat, bir edebî eleştirmen gibi şu iddialarda bulunarak konuya dikkatleri çeker: “...Gerçek romanın sosyal entelektüel çerçevesi çok geniş olduğu gibi farklı kimseleri ve olayları da kapsar. Sosyal çerçeveyi basit görenler, toplum felsefesini geniş şekilde ele alamayanlar insanın iç ve dış dünyasını gereği gibi benimseyemeyen ve sanat yolu ile ifade edemeyen yazarlar roman yazamazlar.” (Karpat 2009/II: 49) Karpat burada bir edebiyatçının kaleminin ve ifade yeteneğinin güçlü olmasının yanı sıra iyi bir analizci olması gerektiğinin de altını çizer. Prof. Karpat'a göre, büyük siyasi rejim değişikliklerinin meydana geldiği ve toplumun büyük sarsıntılar geçirdiği böyle bir dönemde ve millîleşmiş bir toplumda gerçek roman yazmak oldukça güçtür. Türk toplumu da 21. yüzyıla girerken küreselleşmenin de etkisiyle büyük toplumsal ve siyasal değişiklikleri yaşamının arifesindedir. Bu dönüşümler toplumda silinemez izler bırakacaktır. Bu izler ancak iyi bir edebiyatçı tarafından toplumun hafızasına kaydedilecektir.

Karpat, eserinin *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular* adlı Giriş bölümünde Türk toplumu ve edebiyat üzerine önemli tespitler yapmaya devam eder. 20. yüzyılın ortalarından sonra Türkiye'de yaşanan siyasal değişiklikler sonucu toplumun iç yapısı da farklı sebeplerle değişikliğe uğramıştır. Bu süreç içinde toplumsal kaynaşmalar olması da doğal karşılanmalıdır. Türkiye'de 1950'li yıllardan sonra beliren olaylar 1960'lardan sonra yeni bir hız kazanarak, zaten sarsılmış olan eski yapıya temelinden bir darbe indirmiştir. Sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda gerçekleşen ve hiçbir tarihin kaydetmediği bu içten değişiklikleri edebiyat değerlendirmiş, toplumun tepkisini göstermiştir.

Karpat'a göre bir edebiyatın kuvveti, içinde geliştiği toplumun davalarının çeşidi ve derinliği ile ölçülebilir. Günümüz Türkiye'si ise hiçbir memlekette eşi olmayan bir değişme çabası içindedir. Eskiyle yeni durmadan çarpışmakta, toplum değişmekte, insanların düşünceleri yeni yeni kalıplara bürünmektedir. Toplumsal değişimin en belirgin göstergesi insanların alıştıkları yaşama düzeninin ve değer yargılarının da değişmesini gerektirir. Bu ise psikolojik anlamda insanlara sonsuz ıstıraplar vermektedir. Bu nedenledir ki toplumsal değişmeyi konu edinen edebiyat, bu değişimin acısına katlanan insanı arayıp bulması onu, gerici ya da ilerici damgasını vurmadan anlamaya çalışmalıdır. Bu gerçekleştğinde edebiyatımız toplum davalarını insan açısından görece çok daha parlak bir seviyeye ulaşacaktır. Edebiyata bir bakış açısı kazandırılması için insana çeşitli açılardan ve yönlerden bakarak, yani onu bugünkü duruma sokan kuvvetlere yer vermekle gerçekleşecektir. (Karpat 2009/II: 59)

Karpat, edebiyatın daima ele aldığı davalar içinde insanı arayıp bulması gerektiğini söylerken diğer yandan da onu içinde yaşadığı sosyal, ekonomik ve tabiat ortamı içinden ayırmadan alması gerektiğini ısrarla belirtir. Türk edebiyatı, Türk insanını, kişiliğini devamlı göz önünde bulundurarak bağlı bulunduğu sosyal grup içinde görmelidir.

Karpat, hemen ardından da kadının hem Türk toplumu hem de edebiyatımız içindeki yerini ele alır. Bu noktada iki ayrı tip kadının varlığını tespit eder: *“Bugünün Türkiye’sinde hürriyet ve benliğini bulmuş iki tip kadın vardır. Biri, kültürü, mali kudreti ve kanunların yardımıyla bir dereceye kadar benliğini bulabilmiştir. Diğeri ise yaşamak için çalışmak zorunda olduğu için hürriyetini kazanabilmiştir.... Birinci gruba giren kadınlar modernleşme amacıyla girilen devrimler sonunda devlet himayesi ve onun kudreti sayesinde meydana gelebilmiştir. İkincisi ise önüne geçilmez bir değişme ve çağımıza uyma zorunluluğuyla kısmi bir endüstrileşme sonunda ortaya çıkmıştır. Bakımsızdır, kültürsüzdür, gösterişsizdir ama hürdür, tam bir insandır. İş alanında erkek kadar kabiliyetli olduğunu göstererek eşit bir hayat hakkı istemektedir. Yalnız istemekle kalmamakta bunu bizzat almaktadır.”* (Karpat 2009/II: 66)

Karpat, eserinin bir başka bölümünde yine kadın konusunu ele alır. Ona göre, Cumhuriyet sonrası 20. yüzyıl ilk yarısında Türk edebiyatında yazarlarca ele alınan temalardan biri de kuşkusuz ki kadın olgusudur. Türk toplumun geleneksel aile yapısından gelen özellikleri nedeniyle Türk kadını bu dönemde henüz tam anlamıyla toplumdaki yerini alamamıştır. Kadının toplumsal hayatta farklı statülerde görev alması, tam anlamıyla kabul görmemiştir. Karpat, erkek egemen bir toplum yapısının farkındadır: *“Bu kasabalarda yaşayan kadınlar İslamiyet’in ahlak kurallarına sıkı sıkıya uymaya, gericilik baskısı altında hürriyetten yoksun bir hayat yaşamaya mecburdurlar. Kadın ahlakının en iyi ölçüsü onun evi ve ailesi içine kapanması, öyle yaşamasıdır. Bu gibi ahlak düşüncelerini kabullenen kasabalarda kadınların öğretmenlik, hasta bakıcılık gibi ilerde çalışması güçleşir. Böyle işlerde çalışan kadına şüpheli gözle bakılır, ona yapılan herhangi bir saldırı ister hakaret, ister kirletme olsun, sözde ahlak kurallarının dışına çıkmış birine karşı yapıldığı için doğru bile görülür. Kadın dediğin evde oturur yemek pişirir, çocuk doğurur, bunun dışına çıkıp da kendi benliğini ifade etmeye çalışan kadın ahlaksız sayılır. Bu düşünce ise erkeğin kadını, yani kuvvetlinin zayıfı ezmesinden başka bir şey değildir.”* (Karpat 2009/II: 114)

Günümüzde bile hâlâ bir toplumsal sorun olarak gündemdeki yerini koruyan kadının toplumsal konumu ve kadınların çektikleri sıkıntılar Karpat’ın görmezlikten gelemediği en önemli konulardandır. Çağdaş yazarlar tabiat kanunlarıyla gelenekler arasındaki çatışmayı işleyerek, iki kanun uzlaşmadığı zaman toplumsal kuralların nasıl çöğendiğini belirtirler. İstemedikleri kimselerle zorla evlendirilen kızlar, ilk fırsatta kocalarını bırakıp kaçmaktadırlar. Zorla evlendirilmeye boyun eğmeyen kızlar ise kendi seçtikleri erkeklerle kaçıp ailelerine, topluma meydan okumaktadırlar. Diğer yandan da köylerdeki kız kaçırma olayları, bazen masraflı düğünlerden kaçman ana-babaların göz yummaları sonucunda kızla erkek tarafından düzenlenir. (Karpat 2009/II: 115)

Kadın kökenli suçların da toplumumuzda çok sık rastlanan bir olgu olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Ayrıca köylerde ve kasabalarda işlenen suçların çoğu ailevi meselelerden ötürü işlenenler bir yana bırakılırsa toplumsal kuralların sertliğinden doğmaktadır. Demek ki bireyciliğe doğru giden bir toplumda bu akıma uygun yeni değerler bulunması kesin olarak gerekir. Edebiyat, şehirde kanunlar sayesinde bağımsızlık kazanan az sayıdaki kadınla, köyün ve kasabanın bağımsızlık nedir bilmeden yaşayan kadını arasında ne derece büyük bir uçurum bulunduğu dikkati çeker. Yazarlara göre, bu uçurumu kapatmak kâğıt üzerinde kalacak devrimler yapmakla değil ancak belirli bir yöntemle bağlı eğitim şekliyle kadının toplumsal statülerinin çeşitliliğini arttırmak ve pekiştirmekle mümkündür. Kadın sadece bir anne, ve hayat arkadaşı, bir âşık olarak değil, bir öğretmen, doktor, hâkim, farklı toplumsal pozisyonlardaki yönetici konumlarıyla toplum içinde yerini almalıdır. Bu duruma tüm toplum kesimlerinde meşrutiyet kazandıracak olan da edebiyatçılarımızdır.

Karpat, ciddi bir edebiyat eğitiminin gerekliliğine de vurgu yapar. Öğrenciyi düşünmeye sevk edemeyen günümüz edebiyat öğretimi insan ve tabiat sevgisini ve toplum sorumluluğunu aşılacak yeteneğinden uzak oluşu ile çağımızın tamamıyla dışında kalmıştır. Karpat'a göre edebiyat eğitimi müfredatı, edebiyatla toplumun gelişmesi arasında bir bağ kurmadan, düşünce akımlarını göz önünde bulundurmadan, sadece şekle önem vererek hazırlanmıştır. Divan edebiyatı, Tanzimat edebiyatı, Cumhuriyet devri edebiyatı gibi bölümler, aralarında gereken bağlar kurulmadan tarih sırasına göre mekanik bir şekilde ele alınmıştır. Bu yönüyle edebiyat eğitimimiz eski devreleri idealleştirerek bir geçmiş özlemi yaratmaktadır. Hareketi, düşüncüyü desteklemeyen bu eğitim durgunluğu, kaba hisleri körüklemektedir: “...alabildiğine asi, hiçbir disiplin esası kabul etmeyen feodal ruhlu bir BEN. Hep emreden, sürekli üstün durumda kalan ve kendi mutluluğu için emrinde daha aşağı insanlar görmeye alışık bir hayat felsefesi içinde bunalan BEN. İnsanları çağa ayak uydurmak için değil çağın dışında bırakmak için çabalar bu edebiyat eğitimi.” (Karpat, 2009/II: 69)

Edebiyat ve Toplum adlı çalışmanın *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular* başlıklı birinci bölümünde Karpat, yine edebiyat ve toplum arasındaki sıkı bağa dikkat çekerek edebiyatta yansımaları bulan toplumsal sorunları ve bunları kuşatan demokratik ruhu toplumun kendi içindeki gelişim sürecinin sağlam bir belirtisi olarak kabul eder. Ona göre cumhuriyetin ilk yıllarında kendini gösteren siyasi ve kültürel yenilikler, toplumsal devrimler yoluyla genişletilip pekiştirilmesi isteğini gösterecek kadar kök saldı anlamını taşır. Bir başka deyişle Türkiye son toplumsal iktisadi gelişmede ortaya çıkan düşüncelerin kararlı bir ideolojiye çevrilmesi sorunuyla karşı karşıyadır. Artık çağdaş edebiyat, toplumsal sorunlar ve bunların Türkiye’de oluşturduğu özel durumlar hakkında değerli bilgiler sağlamaktadır. Edebiyat toplumsal sorunların maddi-ekonomik sebeplerine önem vermekte, eğitime toplumsal gelişmeyi tam olarak meydana getirebilecek bir kuvvet olarak büyük yer ayırmaktadır. Cumhuriyet’in ilk yıllarında, akıl ve çözümlenmeye önem veren eğitim sistemi, toplumda ikilik yaratıp yenileşmeyi engelleyen gericilikle kaderciliğe, yani eski düzeni koruyan desteklere karşı tek araç olarak kabul edilmiştir. Karpat, bu durumu Türk toplumu içinde çağdaş edebiyatın bir ideolojisi olarak kabul etmektedir.

Bu toplumsal süreç toplum içinde iki farklı kesimin ortaya çıkmasına da yol açmıştır. Birinci kesim ileri düşünceleri olup gelenekleri hiçe sayan aydınlardır. İkinci kesim ise yenileşmeyi sadece maddi yanları ile alarak yenileşmenin getirdiği geleneksel ölçülerin dışında bulunan dinsel ve kültürel yanları benimsemeyen gruptur. İki grup arasına ortaya çıkan ve gittikçe derinleşen uçurum, iki grubun da kabul edeceği onları birbirlerine yaklaştıracak olan üçüncü bir yenileşme anlayışı bulmakla kapatılabilir.

Türk edebiyatı yüklediği bu sosyal görevi; iki farklı grubu bir araya getirme görevini Cumhuriyet'in ilk zamanlarında denenmiş olan “zoraki” yenileşmenin dogmatik doktriner anlamından ayırarak ama yine de yenileşmenin ana ruhuna bağlı kalarak yerine getirir. Sonra da Batı'nın kültürel kavramlarını toplumun kendi kültür değerlerine yatkın bir şekilde yorumlayarak Türk toplumunun kültür değiştirme metotlarına uygun olarak benimsemeye çabalar. Çağdaş toplumsal edebiyat bütün toplumun bir sözcüsü gibi içinde doğup büyüdüğü toplumun fertlerine bir sorumluluk yüklediğini hatırlatır. Başlıca entelektüel sorumluluk, toplumun ana ihtiyaçlarını kavrayıp onun yaşama yollarını küçümsemeyecek kişilere, önde aydınlara düşmektedir. (Karpat 2009/II: 75)

Yeni Türk edebiyatının yeni bir dili olması gerektiğinden yola çıkan Karpat, Cumhuriyet'in ilk yıllarıyla birlikte Türk Dil Kurumunun çalışmaları ve yazarların özel çabaları sonucu bu dilin geliştiğini ileri sürer. Yazarlar dilde sadeleşme ile birlikte yeni kelimeleri kullanırken özellikle halkın diline, halkın deyimlerine de ilgi göstermişlerdir. Karpat'ın dikkat çekmek istediği bir nokta da 1950'den bu yana dil devriminin yeniden ele alınmasıyla Türkçeye eskiden girmiş Arap ve Fars asıllı kelimelerin tekrar kullanılmaya başlanması, ancak bu akımın yeni sade dilin gelişmesine de engel olamayışdır.

Karpat, 1950'li yıllarda edebiyatımızdaki gelişmeleri değerlendirirken şu tespitleri yapar: “*Türk edebiyatı devlet siyasetinden yararlanarak gelişmiştir. Devlet, Batı kültürüne açılan yolda önyak olmuş, bunu engellemek isteyen kuvvetleri gereğince denetlemiş ama toplumu yeni düşünceleri istediği gibi benimsemekte serbest bırakmıştır. Her zaman görüldüğü gibi baskının, az olduğu yerlerde görülen uzun ömürlü, ilginç sonuçlar burada da kendini göstermiştir, işte bu özgürlükten ötürü edebiyatla yepyeni bir dünya yaratılmıştır. Bugün genç Türklerin kafalarına ve kalplerine ülkenin gerçeklerine göre şekil veren, toplumu demokratik gelişme yolunda ilerlemeye hazırlayan gerçek bir Türk edebiyatı vardır.*” (Karpat 2009/II: 90-91)

Karpat eserinin *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular* başlığını taşıyan kısmının ikinci bölümünde 1940 yıllardan itibaren toplumsal kesimler ve bunlar arasındaki ilişkileri değerlendirmeye devam eder: “...*Toplumsal sıkıntılar altında çorak Anadolu yaylasının insanlarını yüzyıllardır düşündüren başlıca iki problem yatar: İşlenecek toprağın yetersizliği, su kıtlığı. Bu yüzden köyler ya da aileleri arasında kuşaklar boyu sürecek kanlı kavgalar çıkar. Anadolu'dan geçen ufak ırmakların suyunu paylaşmak o kadar önemli bir problemdir ki edebiyat bile bunun bilimsel yollarla nasıl çözümleneceğini düşünmekten kaçınmamıştır... Edebiyat,*

toprak yetersizliği ve su kıtlığıyla nasıl savaşılabileceğini açık olarak anlatmaz ama bilimin ve teknolojinin düşman tabiatı yenmek için en silahlar olduğunu belirtir.” (Karpata 2009/II: 109)

Karpata zaman zaman farklı toplum kesimleri (köylü/kentli, aydınlar/sıradan insanlar) arasındaki ilişkileri de bir sosyolog tavrıyla değerlendirmeye alır. İletişim sosyologlarınca toplumlarda kanaat önderlerinin seçim zamanları ya da önderlik edilmesi gereken durumlarda toplumun diğer kesimlerine bilgi aktarımı ve yorumlama yoluyla yönlendirme yaptıkları kabul edilir. Böyle anlarda söz konusu kişiler bazı bilgilerin aktarılmasına sınırlama dahi getirebilirler. İletişim sosyologları bu durumu teorik olarak açıklamak için *eşik bekçiliği* ve *bilgi açığı* kavramlarını kullanırlar. İletişim sosyolojisinin teorik yaklaşımlarına göre sosyo-ekonomik statüsü yüksek ve alçak olanlar arasında iletişim becerisi farklılığı vardır. Statüsü yüksek olan toplum kesiminde depolanmış bilgi miktarında ya da bir başka ifadeyle kazanılmış temel bilgide de fark vardır. Yüksek sosyo-ekonomik sınıfın insanları daha uygun sosyal ilişkilere sahip olabilirler. (Severin-Tankard 1994: 410) Bütün bu özellikleri ile kentli ve okumuş yazar kesim köyden gelen yakınları için bilgi edinme ve bilginin kullanımında yönlendirici olabilirler.

Karpata’nın bu çalışmasında değindiği konulardan biri de aydınların toplum içindeki yerleridir. Karpata’nın değerlendirmeye aldığı edebiyatçılara göre 1950’li yıllardan itibaren aydınlar devrimci değildirlir artık; para, ün, kişisel çıkar peşinde koşmaktadırlar. Karpata bu yöndeki alıntılarını Yakup Kadri Karaosmanoğlu’ndan yaparak düşüncelerini belirginleştirir: *“Bu aydınlardan bazıları, bir zamanlar uğruna çarpışılan her ilkeyi unutmuş, çıkarlarını sağlamak için herhangi bir konuda uzman sıfatını almışlardır. Üstünlüklerinden ötürü herkese öğüt verir; aslında uzlaşması mümkün olmayan şeyleri birbirine uydurmaya çalışırlar. Utanmış, vicdanı tedirgin olmuş kimseler gibi davranır; bir zamanlar topluma devrim adı altında saçma tedbirler kabul ettirmeyi düşündükleri için özür dilerler adeta; bir zaman devrimler yolu ile kırdıkları kimseleri sevindirelim diye yarışırırlar.” (Karpata 2009/II: 116)*

Attila İlhan’ın *Sokaktaki Adam* adlı eserini değerlendirirken de aydınların çoğunun kararsız olduğuna vurgu yapar. Hepsi değişik derecede devrimlerin etkisi altında kalmış, kendi geleneksel kültürlerinden ayrılmış ve Batı’ya ulaşmadan bir noktada duraklamışlardır. Bazı aydınlar yeni değer ölçülerine rahatça uymaktadırlar. Diğerleri ise kendi eski dünyalarında yaşama çabasındadırlar. Yine de en büyük topluluğu, iki uç ortasında kalan ve ikisine de katılmayan büyük durgun bir kitle meydana getirir.

Bu arada edebiyatımızda düzensizliğe, karamsarlığa katılmayan yeni bir aydın kitlesine de rastlanır. Çoğu köylü asıllı olan bu aydınlar memleket işlerine karışmak, seslerini duyurmak için çırpırır, özellikle köylünün hayat şartlarını geliştirmeye çalışırlar. Güçleri belirli bir amaçları olmasından, ayrıca köydeki tabii hayatla sıcak insan ilişkilerinden doğan ve gelişen güçlü psikolojilerinden ileri gelir. Onların çabalarını baltalayanlarsa geleneksel düşüncelere saplı kalan köy dertlerini tartışmayı memleketin şanına zararlı bulan hatta bunun toplumsal düşmanlıklara yol açacağına inanan aydınlardır. (Karpata 2009/II: 117)

Sait Faik'in, Oktay Akbal'ın, Haldun Taner'in Orhan Hançerlioğlu'nun eserlerinden yola çıkarak Karpat şehir hakkında da genellemeler yapar. Çağdaş Türk edebiyatının önemli bir bölümünü oluşturan hikâye, konusunun büyük kısmını şehirden alır. Bu eserlerin sanatsal yönü toplumsal yönünden ağır basar. Şehirliler birey olarak incelenir, genellemeye gidilmez. Yine şiirde olduğu gibi toplumun havasıyla, olayların geçtiği çevreyle kendini duyurur. Karpat, değerlendirmeye aldığı dönemin eserlerinde toplumsal yapının, konunun geçtiği çevrede, kişi olarak seçilen fakir kişilerde, onlara karşı duyulan sevgide belirlediğini ifade eder. Okuyucuda sürekli etki bırakan, onu harekete geçiren basit kişilere duyulan sevgidir. Yani bu edebiyat türü, insan problemlerini daha derinlemesine inceleyebilmek için bir çeşit psikolojik hazırlık gibidir. Orhan Kemal, şehir işçisini anlatarak sanayileşmenin ve bundan doğan yeni insan topluluklarının çeşitli yönlerini başarıyla yansıtmaktadır. Makinenin, insanları, sosyologların umduğu kadar değiştirmedini, çünkü eğitimin makinenin etkilerine yardımcı olmadığını ileri sürmektedir. Şehrin işçi mahallelerinde aile bağları geleneksel kavramlarla yürütülmektedir. Bu bakımdan işçi kitlesi yaşadığı şehirden çok geldiği köyü andırmaktadır. Bu kitlenin iş yerine bağlanmasına engel olan şeyler; düşkünlük, bilgisizlik ve şehrin varlıklı kitlelerinin yaşama şartları arasındaki büyük dengesizliktir. (Karpat 2009/II: 120)

Karpat Cumhuriyet'in ilk yıllarında ortaya çıkan edebiyatı değerlendirirken modern edebiyatı günümüz aydınlarının temel felsefi ilham kaynağı olarak görür. Ona göre bu dönem edebiyatı hem aydınlara günlük politikanın gelip geçici heveslerinden ve toplumdaki aşırı muhafazakârlıktan kaçış fırsatı sağlar hem de ortodoks olmayan görüşlerin kabul edilebilir bir kılık içinde ve olumsuz bir karşılık görme korkusu olmaksızın ifade edilebileceği bir sığınak sunar. Yeni sosyal, siyasal ve entelektüel akımlar yaratan çağdaş Türk edebiyatı, Türkiye'nin kültürel gelişiminde en etkili güçlerden biridir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihiyle çağdaş Türk edebiyatının tarihinin birbiriyle yakından ilişkili olduğu gözden uzak tutulmaması gerekir. Sosyal bilimlerin farklı dallarında çalışan bilim adamları ve özellikle Cumhuriyet tarihi ile ilgilenenler, Cumhuriyet'in Türk kültürünü yeniden yoğurmaya giriştiğinde bireyi ve sosyal düşünceyi kendi kalıpları doğrultusunda şekillendirmenin temel aracı olarak edebiyatı seçişine vurgu yaparlar. 1923-1945 yılları arasında gerçekleştirilen reformların yeni toplum için Batı örneğinde sağlam temeller kurmaya çalıştığı da sürekli olarak göz önünde tutulur. Gençliğin kafasına yeni fikirleri ve edebî ifade metotlarını sokmak amacıyla devlet öncülüğünde büyük bir Batı klasiklerinde çeviri programı yürürlüğe konduğu bilinmektedir. Arap harflerinin kaldırılması ve Arapça-Farsça sözcüklerle dolu olan üst sınıfların dili yerine halk dilinin kabul edilmesi yazı ve konuşma dili arasındaki uyumu sağlamada son derece etkili olmuştur. Böylece okumanın ilk kez halk kitlelerine açıldığı ve bilgiye ulaşımında demokratikleşmenin önünün açıldığı her zaman kabul edilir. Bu gelişmeler Türk insanının sosyalleşmesinin önündeki engelleri kaldırdığı gibi siyasal anlamda yönetim sürecine katılmasını da kolaylaştırmıştır. Kadına seçme ve seçilme özgürlüğünün tanınması, ekonomik anlamda bir orta sınıfın

oluşturulmaya çalışılması, okuma yazma oranının artırılmaya çalışılması hep bu yöndeki çabalar olarak değerlendirilmesi gerekir. (Karpat 2009/II: 130)

Bu dönemde devletin sanata ve bilhassa edebiyata desteği bütünüyle tekelci nitelikte olmadığı bilinir. Resmî programın dışında da çok sayıda yazar kendi beğeni ve tercihlerine göre makaleler kitaplar ve dergiler yayımladılar. Bu politikaların Türk kültür hayatı için üç faydası oldu: 1. Yeni düzene ilham kaynağı olarak Batı kabul edildi; 2. Osmanlı geçmişinin gözden düşmesi sağlanarak gericilerden gelecek açık muhalafetten kurtarılan yeni düşünce akımlarına ivme kazandırıldı; 3. Halkevleri aracılığıyla yazar ve editörlere özel yayıncılık alanında girişecekleri faaliyetlerde yazma ve yayıncılık tecrübesi sağlandı. (Karpat 2009/II: 130)

Türk Sosyal Edebiyatının Gelişimi başlığını taşıyan bölümde Karpat, Türk edebiyatının sosyal içeriğini değiştiren sosyal koşullar, edebî ifade biçimleri ve yazarın toplum içindeki rolüyle ilgili anlayış arasındaki etkileşim süreci tarafından belirlendiğini ileri sürer. Ortadoğu'daki bütün Müslüman toplumların İslam'ın sosyal ve felsefi mirasını paylaştığını kabul eder. Ona göre teolojik eserlerde ifade edilen İslam düşüncesi, özellikle de adab olarak bilinen toplumsal ahlak metinleri esas olarak toplum örgütlenmesi ile birey ve grupların toplumsal-etik davranışlarını da biçimlendirir. Bu nedenle Osmanlı döneminde divan edebiyatının ve Türk folklorunun İslam'ın toplumsal ahlakını yansıtmalarını doğal karşılar. İslam'ın klasik dönemlerinde olduğu gibi günümüzde de edebiyat normatif toplumsal fonksiyonlar yerine getirmektedir. Karpat'a göre içinde bulunduğumuz yüzyılda genelde Ortadoğu ülkelerinin edebiyatı özeldir de Türk edebiyatı bunu yaparken dinsel-ahlaki düşünce gelenekleriyle Batı'nın edebî ve felsefi etkisi arasında kalarak hırpalanmaktadır. Batı edebiyatı toplumsal gerçekliği dünyevi bir kafa yapısıyla insan davranışının doğal bir ifadesi ve çıkar yönelimli bir güç ve statü ilişkileri ağı olarak ele almaya yatkındır. Kısacası bireyselleşmenin yanında toplumda sürekli olarak bir sınıf çatışmasının varlığı gözlenir. Ortadoğu edebiyatı ise toplumsal gerçekliği ahlaki ve toplumsal normlara uydurmaya çalışır. Karpat'a göre Türkiye'de üretilen sosyal edebiyatın büyük bir kısmı siyasal terimlerle ifade edilmiş olsa da esas olarak ahlaki mesajlar üzerine kuruludur: *"Bu edebiyat toplumsal ilişkiler hakkında ahlaki yargılarla doludur ve çoğu zaman bir hayli paradoksal bir şekilde sınıf çatışması ve sosyal adalet gibi Batılı kavramlara başvursa da okuyucuya ahlaki çözümler sunar."* (Karpat 2009/II: 155)

Karpat sosyal çevreyi, edebiyatı belirleyen birinci faktör olarak görür. Somut toplumsal gerçekliğin edebî düşünce ve ifadeye yansımaları edebiyatın sosyal içeriğini oluşturmaktadır. Karpat bu çizgide sosyal gerçekliğin hangi ölçüde ve nasıl edebiyata yansıtılacağı konusunu akademik bir sorun olarak görür. Sosyal gerçeklik edebiyatta yazar tarafından ele alınırken yazarın yorumunu yansıttığı gözden uzak tutulmamalıdır. Ekonomik rejim, iç ve dış politik uygulamalar, çeşitli sosyal grupların toplum içinde belirleşleri, bunlar arasındaki çatışmalar, birbirleriyle değişen ilişkileri yazarın tarihin belli dönemlerinde sosyal gerçekliği algılayışını ve yorumlayışını şekillendiren somut sosyal faktörler olarak görülebilir.

Edebiyatın içeriğini belirleyen ikinci faktör ise ifade biçimidir. İçinde bulunduğumuz çoğulcu ve sosyal olarak çok fazla değişken içeren yüzyılda edebiyat yeni duygu ve düşünceleri dışa vurmak için yeni ifade biçimleri aramaktadır: “*Yeni edebiyat artık daha geniş bir zaman ve mekâna uzanan eylemleri organik bir tarzda ele almak zorundaydı. Edebiyatta, insanın duygu ve düşüncelerini, kendi sosyal çevresi içinde, nesnel koşullarla etkileşimine uygun olarak diyalektik bir tarzda ifade etmeye yarayacak yeni kavramlar ve formlar geliştirmek şarttı.*” (Karpaz 2009/II: 161) Bu yeni biçimler eski Türk edebiyatının bir ifade biçimi olan şiir dışında düz yazının gelişimini de zorunlu hâle getirmiştir. Sosyal gerçekliğin esnekliği bir ifade biçimi olarak düz yazıya geçişi gerektirmiştir.

Türk edebiyatında yazarların sosyal gerçekliği algılamalarını belirleyen değişkenler benimsenen gerçeklik mefhumu, sahip oldukları arka plan ve meslek, eğitim ve ideolojik inanç olarak kendini gösterir. Gerçeklik mefhumu Türk edebiyatında her zaman belli başlı edebî temalardan biri olmaya devam etmiştir. Karpaz, bu noktada yazarların gerçekliğin temeli olan gözlem ve natüralizmin temeli olan deneyimi sosyal nesrin temeli olarak görmelerini buna karşın güncel sonuçlarına vurdurmamalarını ilginç bulur. Bu konuyu da Osmanlı'nın son dönem edebiyatçılarından Ahmet Mithat Efendi'nin sosyal olaylar karşısındaki tavrını ele alarak örnekendirir. Bu dönem için sosyal arka plan yazarlar için gerçekliği algılama, meşguliyetlerini ve özellikle sosyal rollerini kendilerine ilişkin bilinçlerini belirleyen önemli değişkenlerden birisidir. Öte yandan eğitim de yazarların edebî anlayışlarını, özellikle bilinçlerini ve modernist bir seçkinler grubunun parçası olarak toplum içinde oynadıkları rolü belirleyen en önemli değişkenlerden biri olarak kendini gösterir. Bu tür bir seçkinci tavır sonucu bazı yazarlar topluma karşı bir sorumlulukları olduğu düşüncesini reddettiler. Osmanlı'nın son döneminde söz konusu bireyci tavır, pozitivist bir anlayış içindeki yazarları kendi toplumlarına ve kültürlerine yabancılaştırmıştır.

Osmanlı sonrası bu coğrafyada yaşanan bir var olma savaşından sonra Cumhuriyet'in sosyal edebiyatın gelişimi için yeni bir siyasal, ekonomik, kültürel ve eğitimsel çerçeve oluşturduğunu Karpaz kabul eder. Ülkeye hakim olan yeni heyecan ümitsizlik, edilgenlik, karamsarlık ve öğrenilmiş çaresizlik havasını dağıtmıştır. Bu hava 1923-1945 yılları arasında Türk entelektüel yaşamının hakim unsuru olarak kendini göstermiştir. Burada bir başka ifadeyle sosyal, siyasal amaçlar etrafında bir birliktelik sağlanmış, sosyal eşitlik felsefesi ile orta sınıf iktidarı, rejim olarak özellikle aydınları yardıma çağırılmış, onları toplumun her kesiminden insanına ulaşmak için her türlü çabaya girişmeye teşvik etmiştir. Var olma mücadelesi algısı içinde ve ortak amaçlar doğrultusunda duygu ve düşünceleri ifade etmek için edebiyattan faydalanmaya aydınları yöneltmiştir. Gündelik yaşamdan alınmış temalara başvurarak aydınları ve kitleleri birbirine bağlayacak yeni bir millî kimlik ve aidiyet duygusu yaratmak bir amaç olarak belirmiştir. Karpaz'a göre özünde hümanist olan bu edebî yaklaşımın insanla ve onun her türlü sorunuyla ilgilenmesi gerekirdi. Söz konusu hümanist yaklaşımı desteklemek için o dönemde Batı ve Doğu klasikleri Türkçeye tercüme edilmeye başlanmıştır. Bütün bunların yanı sıra edebiyatın dilini sadeleştirme ve edebiyatı yaşam düzeyi düşük kesimlerine ulaştırabilmek için

konuşma dilinin yaygınlaştırılmasına çalışıldı. Bu çabayla birlikte dildeki Arapça ve Farsça sözcüklerin yerine Türkçelerinin getirilmesini amaçlayan bir dil reformu da bu dönem içinde hayata geçirildi. (Karpat 2009/II: 178)

Karpat, Ömer Seyfettin üzerinden sosyal ortam ve Türk edebiyatını değerlendirdiği bölümde edebiyatın diğer entelektüel ifade biçimlerinin aksine değişim ve etkilerinin içselleşmiş, bireyselleşmiş ve psikolojik bir yorum olduğu iddiasını dile getirir.

Bireyselleşme içinde özellikle yazarın psikolojik arka planı, yetişme tarzı belirgin derecede öne çıkar. Karpat, yazarın kişiliğini etkileyen ve edebî eserdeki eğilimini belirleyen bir diğer faktörün de kendisinin ve ailesinin sosyal statüsündeki değişiklikler olduğunu belirtir. Sosyal statü farklılıklarının Ortadoğu felsefeleri ve davranış biçimlerinin belirleyicisi olan sosyal durağanlık fikrine öldürücü bir darbe indirdiği konusu da bir diğer iddiasıdır. Bu değişiklikler genelde aydınlar özelde de edebiyatçılar için bir uyum sorununu da beraberinde getirmiştir: *“Uyumu sağlamanın tek yolu, bu sürece, yeni ortaya çıkan laik ve rölativist görüş temelinde rasyonel ve sebep-sonuç ilişkisine dayanan açıklamalar getirmektir. Ancak bu görüş insanın kaderinin ve toplum düzeninin önceden tayin edildiği şeklindeki kadim görüşle çelişmekteydi. Değişimi kabul ederek yeni yaşam tarzına adapte olmak, her şeyin ötesinde, geniş bir duygusal beceriler yelpazesini ve yüksek derecede bir anlayış ve iç gözlem yeteneğini gerektiren entelektüel ve psikolojik bir sonuçtu ve bu nitelikler insanların çok az bir kısmında vardı. Bu yüzden yazar sadece sosyal değişimi haklaştırmakla kalmadı, yenilik ve değişimin benimsenmesi için ölçüt ve standartlar getirmek yönünde hayati bir rol oynadı.”* (Karpat 2009/II: 192)

Karpat bu yönde büyük çaplı değişiklikler yaşayan toplumlarda aydınların ve edebiyatçıların uyum sorunu yaşayan bireyler için böylesine bir rol üstlenmesi gerektiğini savunur. Karpat böylesine bir beklentiyle birlikte, toplumlarla ilgili çalışmalar, dönüşümün olgusal ve nesnel yönlerini ele almakla birlikte insani ve psikolojik boyutlarını gözden kaçırdığı kanaatindedir. Çanakkale Savaşı bu coğrafya insanları için kendine güven noktasının başladığı ve siyasal dönüşümün başladığı noktadır. Ömer Seyfettin kişiliğinde yaptığı bir tahlille Türk edebiyatçılarında umutsuzluk bu savaş sonrası yok olur. Artık yazarlar bir ideal sahibi olmanın bilinciyle bir milletin parçası olduklarını da fark ederler.

Kurtuluş Savaşı'nı yaşayan Türk edebiyatçıları ortak bir dil temelinde birleşerek siyasal bir varlık olarak bir millet fikrinin nasıl filizlendiğini görürler ve edebî eserleriyle bu milletin oluşumunda hayati bir rol oynayarak bu sürece katkı sağlarlar.

Modernleşme çalışmalarına yeni bir bakış açısı getirecek bir yaklaşımla Cumhuriyet'in ilk yıllarıyla iktidarı paylaşan aydınların bu süreçte işlevlerinin yeniden tanımlanması gerekmektedir. Bu zorunluluğun ardından Karpat, toplumun yeni sosyal tabakalaşma kalıplarına uyumunu sağlama ile yeni sosyal yapıyı ve yeni statü elde etme ölçütlerini tanımlamanın aydınlardan beklenen görevler olduğunu ileri sürer. Doğal olarak aydınların üstlendikleri bu rolleri yerine getirebilmeleri için toplum içinde tanınmaları, kabul görmeleri ve bu yolda gerekli imaj ve tutumların da oluşturulması bir sorun olarak ortada durmaktadır. (Karpat 2009/II: 210)

Karpat, eserinin *Ahmet Mithat, Çehov ve Orta Sınıf Edebiyatı* adlı bölümünde bu iki yazarı karşılaştırarak yaptığı değerlendirmede orta sınıf edebiyatının iki farklı toplumda belirişini ortaya koymaya çalışmıştır. Ona göre 19. yüzyılın ikinci yarısında oluşan yeni Türk edebiyatının toplumun değişmesinde ve yeni kimliğin oluşmasında birinci derecede rol oynadığını kabul eder. Avrupa ve Türkiye’de edebiyatın toplum hafızasında yeri farklıdır. Modern edebiyat yeni bir orta sınıfın olduğu dönemde doğduğu gibi roman, uzun hikâye gibi orta sınıfların entelektüel gereksinimlerini karşılayacak nitelik taşımaktadır.

Türk toplumu üzerine çalışmalar yapan bilim adamları Osmanlı’nın son döneminde pazar ekonomisine bağlı bir orta sınıfın gayrimüslimler arasında oluştuğunu, kıyı kentlerinde Avrupa’ya bağlı ticaret alanlarının geliştiğini iddia ederler. Ancak unutulmamalıdır ki toprak mülkiyetinin büyük bir çoğunluğunu elinde tutan Müslümanlar arasında da kendine has kültür ve gelenek özelliklerine sahip yeni bir Müslüman orta sınıf 1860’lardan itibaren belirmeye başlamıştır.

Karpat, eserinin tamamında gözlenen edebiyat ve dile sosyo-kültürel olgu olarak bakma anlayışı *Ulus Arayışı İçinde Bir Dil: Ulus Devletinde Türkçe* adlı bölümde de kendini gösterir. 20. yüzyılda Türkiye Cumhuriyeti’nin temel kimlik, alameti hâline geldikten sonra belirgin biçimde siyasal boyutlar kazanan Türkçenin uzun tarihini bu bölüm içinde kendine has vurgularla değerlendirmeye alır. Karpat’a göre Türkçe bir dizi sosyo-kültürel güç tarafından koşullandırılmıştır. Türklerin siyasal kimliğinin binlerce yıl sonra dilsel olarak bir ulusal dil formu içinde ifade edildiği yer Türkiye Cumhuriyeti olmuştur.

19. yüzyıl sonuna gelindiğinde Türkçenin gelişimini belirleyen üç faktörün varlığı Karpat tarafından dikkatlere sunulur: İlk gelişme Batı’nın siyasal ve ekonomik etkisiyle yürürlüğe konan bir dizi reformdur. Uygulama konulan reformlara rağmen sosyal ve kültürel hayat öylesine karmaşık bir hâl almıştır ki elitlerin kullandığı Osmanlı Türkçesi bu değişikliğe cevap verecek güçte değildir.

Dildeki süreci etkileyen ikinci faktör ise Osmanlıcılığın bir siyasal akım olarak belirmesi ve aydınlarda “sultana bağlılığın” bir dayanışma duygusu olarak kendini göstermesidir. Bu dönemde bir Osmanlı yaşam tarzı vardır ancak çeşitli etnik ve dinsel grupları birleştirebilecek tek bir dille kendini ifade edebilecek bir siyasal kimlik oluşmamıştır.

Söz konusu sürece etkileyen üçüncü temel faktör ise Avrupa tipi eğitim sisteminin yürürlüğe konulmasıdır. Bu gelişme okuryazarlık oranını biraz olsun artırsa da asıl önemli asıl önemli sonucu esas işi fikir üretmek ve bunları tartışmaya açmak, bu fikirleri daha geniş kitlelere yayabilmek için bir dile gereksinim duyan aydın sınıfının ortaya çıkışını sağlamasıdır.

Başlangıçta bu toplumsal kesim bürokrasi ile saltanat arasındaki iktidar kavgası içinde kendine bir varlık alanı olarak iletişimi ve edebiyatı seçmiştir. Bu dönemde gazetelerin ortaya çıkışı ile çeşitli düz yazı türlerinin yaygınlaşması başlı başına bir devrim olarak kabul edilir. Türkçe, söz konusu bürokrasinin ülke çapında dağılımı ve bununla beraber gelişimi sürdüren gazetecilik ile 19. yüzyılda daha önce hiç olmadığı kadar yaygınlık kazanmıştır.

Cumhuriyet’le birlikte dünya tarihi ve özelde de İslam medeniyeti içindeki yerlerini değerlendiren Türk aydınları tarihte hâkim bir rol oynadıklarını iddia etmeye başlamışlardır. Bu ise dil alanındaki bir millî kimliğin edinilmesi sayesinde olmuştur. Karpat’a göre harf devriminde farklı olarak dil devrimine yöneliş, millî bir tarih yaratma gereksinimi ve dili millî sadakat ve bağlılığın temeli hâline getiren laiklik anlayışının 1929 yılından sonra yaygınlaşmasıyla Türk sosyal ve kültürel hayatında kendini ortaya koymuştur.

1930’lu yıllarda dil devrimi sürecinde Türk milliyetçiliği adına Arapça ve Farsça sözcükleri dilden temizleyen kişiler Fransızcadan yoğun biçimde sözcük almaktan çekinmediler. Karpat bu yabancılaşmanın farkında olarak, yönetici elitin halkçı oldukları iddiasına rağmen halkın dilini de yok ettiklerini savunmaktadır. 1870-1918 arası dil tartışmalarının devletin müdahalesi olmadan tam bir özgürlük içinde yürütüldüğünü savunan Prof. Karpat, 1918 sonrasında hem elitlerin hem de kentli alt sınıfların anlaşarak kullandığı bir dilin ortaya çıkışına da dikkatleri çeker. 1940’lardan sonraki dil reformları ise iki grubun dili arasında daha keskin bir ayrım yaratmıştır. Uygur, Çağatay ve Osmanlı dönemlerinin karakteristik özelliği olan dilde ikilik bu kez de milliyetçilik ve reformculuk adına meşrulaştırılmıştır: *“Siyasal elitler yeni ve sihirli dillerinin sağladığı güçle pekiştirdikleri bilginin tek sahibi oldukları iddiası aracılığıyla saygınlık kazanmak ve böylece kararlarına itaat edilmesini sağlamak için kendilerini halktan ayırmak durumunda kaldılar.”* (Karpat 2009/II: 271)

Atatürk başta olmak üzere dönemin siyasi ve sosyal elitleri Türkiye Cumhuriyeti’ni Türk milletinin kendi etnik ismini taşıyan ve kendi kültürel özelliklerini yansıtan bir devlet kurma kararının sonucu olarak görürler. Bu gelişme ile ulus devlet fikri sayesinde Türklerin siyasi kimliği tarihte en nihayet dilsel ve etnik kimliğiyle örtüşmüş olarak kendini ortaya koyma şansını yakalamıştır. Aydınlar arasında beliren bu bilinç ile geçmişe ilişkin yeni bir bakış açısı geliştirilmiştir. Türklerin genelde dünya tarihi ve özelde de İslam medeniyeti içindeki yerleri yeniden değerlendirmeye alınmıştır. Karpat, bu dönemde bir ulus yaratma sürecinde dilin tarihe tabi kılınıp her ikisinin Cumhuriyet rejimi tarafından Türk millî kimliği ve bilincini güçlendirmek için kullandığının en belirgin kanıtı olarak Güneş Dil Teorisi’nin ortaya atılışını görür: *“İlk dilin doğayı yansıtan sözcüklerden kaynaklandığını ileri süren bu teoriye göre Güneş temel kaynaktır. Bu tezin amacı Türkleri dünya medeniyetine katkılar yapmış bir millet olarak göstererek Türklerin ulusal egosunu şişirmek ve pek az bilgi sahibi oldukları İslam öncesi dillerden (Göktürk, Uygur vb.) sözcükler alarak yeni bir ulusal dil yaratılmasına ikna etmektir.”* (Karpat 2009/II: 269)

Bu dönemden itibaren devletin dil devrimi üzerine anlayışının iki siyasi ideolojik kaygı tarafından şekillendiğini ileri süren Karpat, bunlardan ilkinin Atatürk’ün ölümüyle birlikte din karşıtı eğilimler kazanan laiklik anlayışı olarak görür. Karpat, laikliğin bu yorumunun dil ve kültürü maddi güçlerin özel bir ürünü olarak gören bazı dil devrimi savunucularının pozisyonunu güçlendirmekte olduğunu savunur. İkinci belirleyici unsur ise Türklerin hem siyaset hem dil alanında (Arapça ve Farsça sözcükler dâhil) yabancı olan her şeye bağımlılıktan kurtulması gerektiğini savunan tam bağımsızlık anlayışıdır.

Karpat burada dilin toplumsal kesimler üzerindeki sosyo-psikolojik rolüne vurgu yapmaktadır. Böylesine üst bir dilin oluşturulması her zaman toplumlar içinde ayrımcılığın tetikleyicisi olmuştur. Bu yöndeki bir dil tavrını Hüseyin Batuhan *Semiyotik, Fanatizm ve Tolerans* adlı eserinde derinlemesine ele almıştır. Bir sosyal bilimci olarak Prof. Karpat da titiz bir bilim adamı tavrıyla dilin bu yönde kullanılabileceğinin farkındadır. Dilin bu özelliğine tarihsel bir örnek olarak Cumhuriyet dönemi dil reformlarına dikkat çekmektedir.

Karpat, bu bölüm içinde Türk Dil Kurumunun bu yöndeki çalışmalarını *Ulus Arayışı İçinde Bir Dil: Ulus-Devlette Türkçe* çerçevesi içinde değerlendirmiştir. Karpat, Türk Dil Kurumunun ulus-devlet çizgisinde bir dilin oluşturulması için üstlendiği rolü ve yapılan çalışmaları görüşleri *Edebiyat ve Toplum* adlı eserinin son bölümünde ayrıntılı olarak ele almıştır.

Karpat bu eserini edebiyatın ve dilin yakın tarihimizi aydınlatma ve analiz etme yollarını göstermek için kaleme almıştır. Toplum yorumlama ve anlama yolunda farklı bilim adamlarınca kullanılan bu yöntemin, Prof. Karpat da kendi bilim anlayışı çizgisinde bir örneğini bu eserde ortaya koymuştur. Ortaya koyduğu düşünceler ister kabul edilsin, ister edilmesin, *Edebiyat ve Toplum* adlı bu eser, farklı bir bakış açısını ortaya koyduğu için gözden kaçırılmaması gereken bir çalışmadır.

KAYNAKÇA

- Karpat, Kemal H. (2008), *Dağı Delen Irmak*, İmge Yay., Ankara., 622 s.
- Karpat, Kemal H. (2009/I), *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, İstanbul.
- Karpat, Kemal H. (2009/II), *Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, Timaş Yay., İstanbul.
- Severin, Werner – James w. Tankard (1994), Çev. Doç. Dr. Ali Atıf Bir - Ar. Gör. N. Serdar Sever, İletişim Kuramları, Eskişehir.
- Togan, Zeki Velidi (1981), *Tarihte Usul*, Enderun Yayınevi, İstanbul.